

УДК 340.12

БОРЕЦЬ ЗА ПРАВА І СВОБОДИ: НОВІ ГРАНІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО

Нінель КЛИМЕНКО, доцент кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук

У статті висвітлюється адвокатська діяльність Олександра Кониського, яка полягала в захисті скривджених в існуючому правовому полі. Аналізуються його погляди на судову систему російської імперії, розглядається його публіцистична діяльність, яка привертала увагу до проблем, пов'язаних із професійним підбором суддів, із діяльністю інституту присяжних, удосконаленням діяльності судових установ, використанням української мови в судовому процесі.

Ключові слова: закон, судова реформа, вибори, суд присяжних, вирок, гласність, звичай, адвокат, присяжний повірений, позов.

Нінель Клименко

БОРЕЦЬ ЗА ПРАВА И СВОБОДЫ: НОВЫЕ ГРАНИ АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АЛЕКСАНДРА КОНИСКОГО

В статье освещает адвокатская деятельность Александра Кониского, которая заключалась в защите обиженных в существующем правовом поле. Анализируются его взгляды на судебную систему Российской империи, рассматривается его публицистическая деятельность, которая привлекала внимание к проблемам, связанным с профессиональным подбором судей, с деятельностью института присяжных, усовершенствованием деятельности судебных учреждений, использованием украинского языка в судебном процессе.

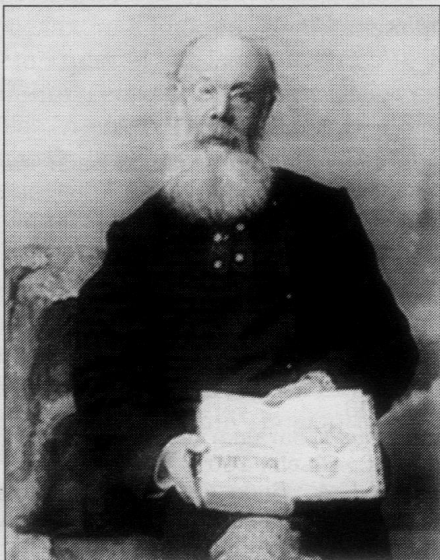
Ключевые слова: закон, судебная реформа, выборы, суд присяжных, приговор, гласность, обычай, адвокат, присяжный, поверенный, иск.

Ninel Klimenko

FIGHTER FOR RIGHTS AND FREEDOMS: NEW FACETS OF THE ATTORNEY ACTIVITY OF OLEKSANDER KONYSKY

The attorney activity of Oleksander Konysky who protected offended in the applicable legal framework was enlightened in the article. His point of views on the judicial system of the Russian Empire has been analyzed. His journalistic activities, which drew attention to the problems associated with the selection of professional judges, activity of the Institute of jury trial, improvement of the judiciary, the use of the Ukrainian language in court proceedings have been described.

Keywords: law, judicial reform, elections, jury trial, verdict, transparency, custom, attorney, commissioner for oath, lawsuit.

О. Кониський був знаним письменником, критиком, публіцистом, літературознавцем, громадським і культурним діячем. Значно менш відомою є його юридична діяльність, хоча вона багато років була основною роботою цього невтомного трудівника, «немов прапора цілої епохи» (С. Єфремов), «героя національної праці» (В. Дорошенко).

Феномен О. Кониського не був винятком для України другої половини XIX ст.: активна діяльність, громадська і суспільна робота притаманна

багатьом його сучасникам. Він жив і працював поруч із видатними особистостями, які зробили значний внесок у розвиток правової думки в Україні: М. Драгомановим, І. Франком, О. Кістяківським, М. Грушевським, М. Владимирським-Будановим, О. Єфименко, П. Чубинським. Але й серед них О. Кониський був однією з найбільш яскравих постатей.

Судова система Російської імперії першої половини XIX ст. мала цілий ряд серйозних суперечностей. По-перше, суд повністю залежав від адміністрації, яка втручалася у вирішення судових справ, а по-друге – носив винятково становий характер (для кожного стану створювалися свої судові органи) і був заснований на принципах феодального права. Слідство проводилось поліцією; не існувало гласності та змагальності судового процесу. У судах панувала тяганина, хабарництво, свавілля. Тогочасна судова система потребувала значного удосконалення, а знедолені справжнього захисту. Тому не дивно, що Олександр Кониський взявся за нелегку справу – захист скривджених в існуючому правовому полі.

Юридична діяльність О. Кониського розпочалася 1854 р., коли він обійняв посаду державного службовця. Працював він колезьким реєстратором спочатку в Прилуках, а згодом у Полтаві перебував на рядових посадах у кримінальній палаті. Там Олександр Якович ретельно вивчав юриспруденцію, готуючись скласти іспити на

кандидата права. Після складання екстерном іспитів отримав науковий ступінь. З проголошенням селянської реформи 1861 р. О. Кониський узявся за адвокатську практику – захищав інтереси «визволених невольників».

Усвідомлюючи антинародний характер сучасного йому права, О. Кониський різко критикував феодальне законодавство та юридичну судову практику дореформеної Росії. Саме у ці роки з'являються перші публікації О. Кониського на юридичні теми. З початку 1860 р. він стає дописувачем російського сатиричного журналу «Искра», на шпальтах якої висміює здиризм та самодурство полтавських урядовців. Його кореспонденції друкуються в «Московских ведомостях», у галицькому журналі «Слово». Саме на шпальтах цих видань зазнали нищівної критики полтавські урядовці, які чинили шалений опір демократичним засадам розвитку суспільства.

З метою запровадження «суду скорого, правого, милостивого і рівного для всіх підданих» у Росії проведено Судову реформу (1864), за якою судова влада отримала повну самостійність, спрощено судову систему, створено систему судових інстанцій. Було введено існування загального і рівного для всіх суду, проголошено і закріплено право обвинуваченого на захист, запроваджено суд присяжних, мирові судді, при окружних судах і судових палатах функціонували судові слідчі, судові пристави, прокурори і ради присяжних повірених.

Заснування суду присяжних у його класичному розумінні, у період судової реформи 1864 р., було найважливішим демократичним завоюванням у дореволюційній Росії, у правовому полі законодавства якої знаходилась і Україна. Суди присяжних були обов'язкові по тяжким кримінальним злочинам, зокрема тим, за які загрожує кара понад 10 років ув'язнення або кара смертю, та в політичних і релігійних злочинах. Як необхідна умова введення змагального процесу розглядалося заснування присяжної адвокатури. Уперше діяльність адвокатури була врегульована «Судовими статутами» (1864, 1874), за якими повірені (адвокати) поділялися на присяжних і приватних повірених.

Судова реформа сприяла розвитку системи адвокатури. З'явилася нова плеяда видатних адвокатів. З-поміж них неабияке місце посідав і Олександр Якович Кониський. Добра обізнаність із чинним законодавством, вміння відстоювати правовим шляхом передбачені законом права і свободи – все це робило його провідником нових прогресивних ідей у суспільстві.

О. Кониський починає активну співпрацю з «Судебным вестником», публікує низку статей, які торкалися багатьох проблем судової реформи 1864 р. У статті «Неправдиві чутки про суд присяжних» (1870) О. Кониський доводив прогресивну роль цього суду, захищаючи цю важливу інституцію, яку реакційні публіцисти називали «судом вулиці», «судовою республікою». Рішення суду присяжних, що не завжди збігалися з

офіційним тлумаченням законів, відносна незалежність від адміністративного тиску дратувала високопоставлених чиновників, що звикли вирішувати справи згідно зі своїми поглядами на «державну користь». Упродовж 1869–1873 рр. О. Кониський опублікував близько 15 статей із питань цивільного процесу у фаховому журналі «Судебный вестник».

Працюючи адвокатом під час перебування в Катеринославі, О. Кониський пересвідчився у повній відсутності у простих людей навіть елементарних знань про свої юридичні права. З цього приводу він зазначав, що: «Знати своє право й свій обов'язок для кожного громадянина так же важно й корисно, як і знання підвалин моралі» [1]. У зв'язку з цим у 1874 р. О. Кониський разом із П. Чубинським та М. Старицьким перекладають українською мовою та друкують посібник «Про кари, до яких присуджують мирові суди».

О. Кониський на шпальтах газет та журналів висвітлював перші кроки проведення судової реформи 1864 р., зокрема в Катеринославі. Його стаття «Про термін розгляду скарг у судах» (1869) акцентувала увагу на актуальній питанні всієї судової системи Російської імперії. У ній йшлося про повільний розгляд скарг у мирових судах, які розбираються лише через два-три місяці після подачі. Аналізуючи роботу Катеринославського міського суду, О. Кониський порушував питання про необхідність відкриття додаткових судово-мирових дільниць у місті.

Особливу увагу Олександр Якович приділяв звичаєвому праву. О. Кониський наголошував на неприпустимості незнання народних звичаїв рідного краю мировими судьями як для місцевої людини. Ігнорування мировими судьями народних звичаїв є досить великим порушенням земських інтересів. Тому усунути ці недоліки, поставити мировий (місцевий) суд ближче до народу, врешті, при ухвалі рішень зважати на народне звичаєве право і народний світогляд – ці важелі О. Кониський покладав на повітові земські збори, що вибирали мирових суддів [3].

Особливі сподівання О. Кониський покладав на нові суди, «а то тепер велика біда з нашими судами: за гроші з білого роблять чорне і навпаки». Особливо вирізнялися повітові суди. Але непослідовним, на його думку, є те, що в державі «будуть голосні суди, а не буде вольної печаті». Для того щоб нові суди були чистими і чесними, треба щоб вони стали незалежними від адміністрації та губернаторів, «щоб вони не приказували судьям судити не по закону, а так, як їм схочеться». Свої статті О. Кониський підписував ініціалами чи псевдонімами, які змушений був весь час змінювати. Зокрема публікації на юридичну тематику, за спостереженнями дослідника юридичної діяльності О. Кониського О. Александрова, він підписував так: Буркун, Василь; Верниволя, Ф., Григоренко; Журман, П., Изот, Кошовий, О., Де-куж, Переходовець, Олександр; Переходовець О.; Сопун, Яків; Шкода Степан; А.; А. К.; А. Кн.; Б. Ж. К.; В.; К.; Кн.; К. Я.; К-ій; К-; М.В.М.;

К-ій; О.Я.; О.П.Д.В.Ф.; Я [2]. У листі до М. Драгоманова він писав з цього приводу: «...ви знаєте, що кожен відомий укр. письменник, навіть невинніший по ідеям, перебуває під доглядом поліції за те тільки, що він пише по українськи... що єдине спасіння псевдонім». Однак така кількість псевдонімів, використовувалась не тільки для того, щоб уникнути урядових переслідувань. О. Кониський прагнув довести, що його діяльність та погляди – не одичне, а масове явище, він намагався розбудити суспільство, переконати його у необхідності змін та оновленні на правових засадах.

Варто зазначити, що Олександр Кониський одним із перших українських правників порушив питання про застосування української мови в суді. У статті «Юридического вестника» «Про українську мову в суді» О. Кониський справедливо доводив, що суддя – слуга правосуддя. Найголовнішим засобом для розуміння того, що здійснюється на суді, він вважав мовну проблему: «Не розуміючи мови суддів, а особливо мови свідків, обвинувачений не може скористатися не тільки «всіма», а, напевно, жодним способом для виправдання» [4]. Олександр Якович наголошував на тому, що мова, судочинства була для українця незрозумілою, а судовий персонал, судові слідчі не володіли українською мовою, не були ознайомлені з характером, звичаями і світоглядом населення, яке вони судять. Недостатньо добре знання або повне незнання української мови ставало на заваді правових рішень суду. У зв'язку з цим він писав: «Від псковитянина чи ярославця, присланого в Лубенський, Уманський чи Ізюмський суд, неможливо вимагати, щоб вони швидко освоїлися з місцевими етнографічними умовами, тим більше не можна допустити, щоб через незнайомство страждали інтереси правосуддя, звинуваченого навіть у винятковому випадку» [5]. О. Кониський наполягав на тому, щоб судові слідчі, судді, адвокати володіли мовою, якою говорить населення, для того, щоб винести правомірне рішення. Адже слідчий, прокурор чи суддя, що погано розуміють мову населення, позбавлені можливості одержувати достатню інформацію про злочин, який міститься у показаннях обвинувачених, потерпілих, свідків, і дати правильну кваліфікацію правопорушень. Але у переважній більшості випадків на практиці ці принципи ігнорувалися чи відверто зневажалися, таким чином, звинувачений позбавлявся можливостей для виправдання. О. Кониський показував, що від зневаги до української мови страждали інтереси правосуддя, авторитет, внутрішня переконаність судді. Принцип національної мови судочинства, рівності між учасниками процесу, якого заклик дотримуватися О. Кониський, характеризував його як борця за прогресивні і демократичні ідеї у суспільстві, яким він був завжди. Це були сміливі виступи правознавця, який принципово і мужньо обстоював свої правові погляди і переконання, скрізь захищав права українського слова [2, 7].

Іван Франко досить високо оцінював адвокатську діяльність Олександра Кониського. Він зазначав, що «Кониський був добрим адвокатом і заробляв добре на своїй практиці, бо за тих шість літ, які він пробув у Катеринославі, він доробився досить значного маєтку. Що праця його була чесна і йшла на користь рідного народу, про се свідчать його тодішні і пізніші писання, в яких він сміло бичував найрізніших народних кривдників та перевертнів» [6]. Дійсно, статті О. Кониського були написані на матеріалі, який був безпосередньо взятий із судової практики, та визначалися високим рівнем науково-практичного мислення, теоретичними узагальненнями, переконливою аргументацією та широтою джерельної бази.

Варто зазначити, що О. Кониський був одним із перших, хто порушив низку питань, пов'язаних із процедурою висунення позову щодо образи гідності та його забезпечення судовим розглядом. Ставив питання про ціну і розмір винагороди за судові витрати, про терміни розгляду в цивільному судочинстві, суд присяжних, виїзний окружний суд, нотаріальну справу, правові засади діяльності місцевого самоврядування, право на земельну власність тощо.

Відомою та резонансною справою, яку вів О. Кониський, була справа про визнання недійсним духовного заповіту, який залишився після смерті штабс-капітана К. Корбе. Саме під час судового процесу Олександр Якович виявив себе як талановитий адвокат і блискучий оратор. Справа полягала в тому, що голова сімейства у своєму заповіті не залишив ніякого майна ні жінці, ні малолітнім дітям, а заповідав родовий маєток Є. Алимовій, яка шляхом обману переконала його в цьому. О. Кониський, як повірений опікунів, переконав окружний суд забезпечити його позов. Суд задовольнив ці вимоги.

У 80-х рр. Олександр Якович обирався гласним Київської міської думи. Упродовж 1869–1873 рр. активно публікується в юридичних журналах, де порушує важливі питання пов'язані, з процедурою висунення позову щодо образи гідності та його забезпечення судовим розглядом. Зайнявшись проблематикою звичаєвого права, написав і видрукував у виданні полтавського губернського земства «Земський обзор» статтю «Мировий суд і народні звичаї» (1883) про нехтування мировими суддями звичаєвого права та «Листи з Південно-Західного краю» (1884) про правовий режим чиншого володіння.

О. Кониський вів активну публіцистичну діяльність. Тривалий час матеріально та інтелектуально підтримував літературно-науковий і політичний журнал «Правда» в Галичині, який відіграв визначну роль у формуванні української національної свідомості. У цьому виданні Олександр Якович вмістив ряд оглядів державного устрою європейських країн, проблемні статті про земельну власність і правовий статус українського селянства тощо.

Треба зазначити, що чимало літературних творів О. Кониського побудовані на юридичних сюжетах, які викривають негативні явища в діяльності царської адміністрації і суду, здирицтво тогочасної адвокатури: «Суддя Гарбуз» (1875), «Антін Калина» (1881–1882), «Народна педагогія» (1886), «Стельмахи» (1887), «Козарський ланок», «У тісної баби» (обидва – 1889), «Баба Явдоха» (1897), «Ранком в Алуці» (1898), «Сікутор», «Хвора душа» (обидва – 1899), «Бугай» (1901), «Навпередки» (1903). О. Кониському належить і окремий цикл оповідань з кримінальної тематики: «Каторжний», «Тюрма за волю» (обидва – 1881), «Драма в тюрмі», «Чи злочинець, чи ненужний» (обидва – 1885), «Конокрад Іван Дранка» (1887). Темі тюрми, заслання і каторги присвячено низку поезій Кониського. Опублікував він і казку – пародію на царський суд «Собака правда» (1894).

Творча спадщина О. Кониського, який жив і працював у XIX ст., як ніколи актуальна сьогодні. Його унікальні твори є неоціненим скарбом для застосування в навчально-виховному процесі з метою підвищення ефективності формування у школярів національної самосвідомості та правової культури. Реалістичні, емоційно забарвлені, спрямовані на збагачення духовного світу школяра, вони не тільки посилюють виразність історичних подій крізь призму минулого і перспектив майбутнього, а й спонукають до критичного мислення.

Зважаючи на великі дидактичні та виховні можливості творчості О. Кониського, пропонуємо використовувати на уроках правознавства його друковані тексти. Так, наприклад колоритне оповідання «Суддя Гарбуз» яскраво підкреслює вражаюче безправ'я народу, вади судоустрою та недолугість судочинства. Вивчення творчості Олександра Кониського дає можливість ознайомитися з судочинством минулого, порівнювати аналогічні правовідносини з сучасним законодавством.

Пропонуємо використати уривок оповідання О. Кониського «Суддя Гарбуз» на уроках правознавства під час вивчення теми «Органи державної влади».

З а в д а н н я:

Прочитайте уривок оповідання О. Кониського «Суддя Гарбуз».

Проаналізуйте ситуацію та вирішіть її з точки зору сучасного законодавства, відповідаючи на запитання, вміщені в кінці оповідання.

Сила Федорович Гарбуз у нашому повіті є суддею; на суддю вибрало Гарбуза земство. Стрічаємося оце недавно. Сила – з сухореброго став тілистим, огрядним, обличчя червоне, виголене, аж вилискується. «Як ся маєш, Сило, як живеш? Над чим працюєш?» – питаю. «Та хіба мало є над чим: я – гласним в земстві і в повітовому, і в губернському; я – член шкільної ради, я – мировий суддя, я опікун; ну і своя господарка, хоч і не велика, а все ж і на неї треба і часу і праці». А в домі у Гарбуза неначе в раю: скрізь бронза сяє, картини і дзеркала в золоче-

них рамках; пухкі оксамитові килими на долівках... От думаю уміє чоловік жити, – достатки не великі у нього, а сім'я велика. Скільки то грошей на те треба!

На другий день ранком дивлюсь у Сили повен двір людей, – хто на підводі, хто пішки. «Чого це до тебе стільки людей привалило?» – питаю у Сили. – Це всі ті, що судяться. – Чи вже ж ти за один день усіх розсудиш? – Де ж тобі... – Так нащо ж скільки на один день викликав? – Я бережу людський час, не хочу щоб позови залежувалися. На сьогодні сорок позовів... Мусів викликати усіх, з свідками чоловіка більше за сотню.

На третій день дивлюсь учорашній натовп народу так і стояв на суддівському дворі. Люди, яких він викликав на суд, почали знов благодіяти його, щоб пустив їх сьогодні по домішках; а Сила їм своє, учорашнє: «Не я вас держу, закон держить». Люди йому «Їсти в нас нічого». А він їм: «...я і нагодував би вас, дак певен, що ви не захочете їсти мій хліб дурно, наче старці ті; соромно ж! А от коли вже на те пішло, так ідіть на роботу до мене в степ, доки позову на суд».

Чув я, як біля шинку проходжі люди гомоніли, що з того часу, як став Гарбуз суддею (шостий рік вже), він майже зовсім не наймає ні косарів, ні гребців, ні женців. Навіщо йому наймати? У нього закон і косить, і жне, і молотить. – Ні, – відповів хтось з людей, – не закон, а люди йому роблять: навикликає людей в суд, а вони йому і покосять, і погребуть...

1. Якими нормативно-правовими актами врегульовувались би ці відносини зараз?

2. Перерахуйте обов'язки судді відповідно до сучасного національного законодавства.

3. Чи виконував суддя Сила свої обов'язки, чи дотримувався він вимоги щодо несумісності під час перебування на посаді судді. Розгляньте його діяльність відповідно до сучасного національного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров О. Судова реформа 1864 року в оцінці Олександра Кониського. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/14353/%CE>

2. Александров О. Адвокатська діяльність Олександра Кониського (до 175-річчя від народження) // Юридична Україна. 2011. – № 4. – С. 5–7.

3. Конисский А. Я. Мировой суд и народные обычаи / А. Я. Конисский // Земский обзор. – 1883. – № 14. – С. 195–196.

4. Переходовец О. [Кониський О. Я.]. О малорусском языке в суде / О. Переходовец // Юридический вестник. – 1881. – № 3. – С. 526.

5. Там само. – С. 527.

6. Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/17.html>.